

λόγοι ἦσαν κεναὶ παντὸς περιεχομένου κλπ.», σ. 147 «οὕτως ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ τάξιν, εὐνομίαν κλπ.», σελ. 148 «ἀλλὰ καὶ οἱ ἐναπομεινάντες μετὰ νοσταλγίας ἀνεπόλουν τὴν προτέραν ἐν ταῖς ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἐπαρχίαις κλπ.», σ. 157 «ὄλαι αἱ βαρεῖαι κληρονομικότητες μᾶς μακρᾶς καὶ σκοτεινῆς περιόδου δουλείας κλπ.», σ. 158 «οἱ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς δὲ τῆς ὅλης ἐργασίας ξένοι προσέφερον κλπ.», σ. 159 «ἐν τούτοις ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐπενέργεια τῶν μετὰ τὴν ἐπανάστασιν παραμεινάντων προσφύγων κλπ.», σελ. 160 «ἐπίσης ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης καταστάσεως ἦτο ἡ βραδεῖα αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος κλπ.».

Εἰς ταῦτα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἐξῆς γενικῆς φύσεως παρατήρησις: Ἐν σελ. 4 τῆς εἰσαγωγῆς γράφει ὁ κ. Β. «Ἐπίσης προσεκτικῶς πρέπει νὰ μελετῶνται οἱ γάλλοι ἱστοριογράφοι τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, διότι ὅλοι ἔχουν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀκμάζοντος τότε ρωμαντισμοῦ, ἰδίως δὲ ὁ Raffenel καὶ ὁ Rouqueville, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου διαφαίνεται ἡ μορφὴ τοῦ Chateaubriand». Ὁ κ. Β. θὰ ἠδύνατο νὰ προσθέσῃ τοῦ φιλολογικοῦ, ἢ τοῦ ποιητικοῦ ρωμαντισμοῦ. Ἡ καθολικὴ περιφρόνησις του πρὸς τὸν ρωμαντισμὸν προδίδει, ἂν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον ἄγνοιαν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐκ τῶν σπλάγγων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς δημιουργικῆς πνοῆς τῆς πνευματικῆς ταύτης κινήσεως διεμορφώθησαν αἱ θεωρητικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν θεραπεύει καὶ προσέλαβε τὴν ἀρτιωτέραν μορφήν τῆς ἢ φιλολογικῆς κριτικῆς μέθοδος, ἣτις γενομένη ἀποδεκτὴ καὶ ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπετέλεσεν ἐφεξῆς τὸ πολύτιμον ὄργανον πρὸς ἐξακριβωσιν τῆς ἀληθείας ἐν μέσῳ τοῦ χάους καὶ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων εἰδήσεων τῶν πηγῶν.

N. ΒΑΑΧΟΣ

1) *C. A. Spulber, Le concept byzantin de la loi juridique. Bucaresti 1938. Εἰς 8ον σ. 23.*

Τοῦ αὐτοῦ, Indreptarea legi. Le code valaque de 1652. 1ère partie. Histoire. Bucaresti 1938. Εἰς 4ον, σ. 4+L.

Τᾶνωτέρω βιβλία φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς 5 καὶ 6 τῆς σειρᾶς τῶν Μελετῶν ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, τοῦ ἀόκνου τούτου καὶ εὐσυνειδήτου ἐρευνητοῦ, ὅστις κατ' ἐξοχὴν προήγαγε τὴν ἐπιστήμην περὶ τοῦ βυζ. δικαίου, ἐν Ρουμανίᾳ, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ὁ κ. Sp. ἐξέδωκεν ἤδη,

ἐντὸς τῆς τελευταίας δεκαετίας, τὴν Ἐκλογὴν τῶν Ἰσαύρων καὶ τὰς Νεαρὰς Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, μετὰ πολυτίμων καὶ διεξοδικῶν ἱστορικῶν εἰσαγωγῶν καὶ γαλλικῆς μεταφράσεως τῶν κειμένων, τὴν ρουμανικὴν νομοθεσίαν τοῦ 1565 καὶ μελέτην περὶ τοῦ σχολιαστοῦ τῶν Βασιλικῶν Ἐναντιοφانوῦς.

Διὰ τῆς πρώτης τῶν σήμερον ἀναγγελλομένων ἐργασιῶν τοῦ ὁ κ. Sp. διατυπώνει πρῶτος τὴν γνώμην, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα γενικῶς καὶ ἐπὶ Βυζαντινῶν ἰδιαιτέρως, ἡ περὶ νόμου ἀντίληψις ἦτο ὅλως διάφορος τῆς κοινῶς παραδεδεγμένης. Κατὰ τὴν νέαν θεωρίαν τοῦ κ. Sp. ὁ δικαστῆς ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ ἐφαρμόζη οἰονδήποτε νόμον ἤθελεν, εἴτε τὸν ἰσχύοντα, εἴτε οἰονδήποτε ἄλλον παλαιότερον, μὴ ὑπάρχοντος τοῦ θεσμοῦ τῆς «καταργήσεως» τῶν νόμων. Ὁ νομοθέτης προσεπάθει νὰ πείσῃ τὸν δικαστὴν, ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδόμενος νόμος εἶναι ὁ ὀρθότερος (ἐξ οὗ καὶ τὰ ἐκτεταμένα προοίμια τῶν νόμων), ὁ δικαστῆς ὅμως ἦτο ἐλεύθερος νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν παλαιότερον ἀντίθετον νόμον. Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ ὑπαρξὶς ἀντιγράφων νομικῶν ἐγχειριδίων γραφέντων πολλοὺς αἰῶνας μετὰ τὴν ἐκδοσιν νεωτέρων διατάξεων ἀντιθέτων. Οὕτως ἐπίσης ἐξηγεῖται τὸ πλῆθος τῶν ἰδιωτικῶν νομικῶν ἐγχειριδίων. Τὴν γνώμην του ταύτην ὑποστηρίζει ὁ κ. Sp. δι' ἐπιχειρημάτων εἰλημμένων ἐκ διαφόρων νόμων. Βεβαίως τὸ θέμα εἶναι σπουδαιότατον καὶ δὲν δύναται νὰ λυθῇ ὀριστικῶς διὰ μιᾶς συντόμου σχετικῶς μελέτης. Πρέπει νὰ μελετηθοῦν ἐκ νέου πάντα τὰ σχετικὰ κείμενα ὑπὸ τὸ πρῶτον τοῦτο, ἵνα καταλήξωμεν εἰς θετικὸν καὶ ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα. Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἀποδέχομαι τὴν θεωρίαν τοῦ κ. Sp. καὶ τοῦτο, διότι ἀπὸ ἐτῶν εἶχον καταλήξει εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, χωρὶς ὅμως νὰ τολμήσω νὰ ἐκφράσω τοῦτο. Δὲν ἔχω καθόλου τὴν πρόθεσιν διὰ τοῦ ἀνωτέρω ἰσχυρισμοῦ μου νὰ διαμφισβητήσω ἀπὸ τὸν κ. Sp. τὰ πρωτεῖα τῆς ἀνακαλύψεώς του, ἀλλ' ἀντιθέτως νὰ ἐνισχύσω τὴν γνώμην του. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Sp. θὰ ἠδύναντο βεβαίως νὰ πλουτισθοῦν διὰ πολλῶν ἄλλων εἶναι τοῦτο ζήτημα μελλοντικῆς ἐρεῦνης. Θ' ἀρκεσθῶ σήμερον νὰ εἰσφέρω ἓν ἐπιχειρημα ὑπὲρ τῆς θεωρίας του: Μεταξὺ τῶν «ἐρωτήσεων» τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μάρκου (τέλη β' αἰῶνος) πρὸς τὸν Βαλασαμῶνα, ὑπάρχει καὶ ἡ ἐξῆς (Δ') «Τὰ ἐξήκοντα βιβλία τῶν νόμων, τὰ λεγόμενα Βασιλικά, οὗ διεδόθησαν εἰς τὰς χώρας ἡμῶν διὰ τοῦτο νυκτοβατοῦμεν ὅσον τὸ εἰς αὐτά». Ὁ Βαλασαμῶν ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἀγωνιάδῃ ταύτην ἐρώτησιν, ὅτι «οἱ αὐχοῦντες βίον ὀρθόδοξον... τῷ νόμῳ τῷ φάσκοντι: οὐ δεῖ ῥωμαῖον ἄνδρα νόμον ἀγνοεῖν, οὐ συσφίγγονται». Κατωτέρω ὅμως ποιεῖται διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἐντὸς τῆς πρωτεούσης καὶ μακρὰν αὐτῆς διαμενόντων, διὰ νὰ καταλήξῃ, ὅτι ἐκ τούτων οἱ δεῦτεροι μόνον συγχωροῦνται ἀγνοοῦντες τὸν νόμον (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 4, 451). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω

βλέπομεν, ὅτι τρεῖς καὶ πλέον αἰῶνας μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν Βασιλικῶν, ἦσαν ταῦτα μόνον ἔξ ἀκοῆς γνωστὰ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, μεγάλῳ ἄλλοτε κέντρῳ τοῦ βυζ. Κράτους, καὶ εἰς αὐτὸν ἔτι τὸν αὐτόθι ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας, ὅστις ἤσκει καὶ — περιορισμένην ἔστω — δικαστικὴν ἐξουσίαν. Ἀποτελεῖ νομίζω, τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα ἀπόδειξις τῆς ἐλευθερίας τοῦ δικαστοῦ νὰ ἐφαρμόζη οἰονδήποτε νόμον ἠθέλεν, ἀφοῦ ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας δὲν εἶχε ληφθῆ φροντίς νὰ ἐφοδιασθοῦν τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας δι' ἀντιγράφου τῶν Βασιλικῶν.

*
* *

Τὸ ἕτερον τῶν ἀναγγελλομένων βιβλίων περιλαμβάνει τὴν διεξοδικὴν ἱστορίαν τοῦ ρουμανικοῦ νόμου τοῦ Ματθαίου Βασσαράβα (1652) καὶ δὴ τὴν ἔκθεσιν τῶν διαφορῶν μέχρι τοῦδε ἐκδόσεών του, τὰς ὑπαρχούσας εἰδήσεις περὶ τῶν συντακτῶν του καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν πηγῶν του. Τὸ ἐκδοθησόμενον βραδύτερον β' μέρος θὰ περιλάβῃ τὸ ρουμανικὸν κείμενον τοῦ νόμου, γαλλικὴν τούτου μετάφρασιν, ὡς καὶ τὴν δημοσίευσιν παραφράσεως τοῦ νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ, χρησιμοποιηθεῖσας κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου μέρους τῆς βλαχικῆς ταύτης νομοθεσίας.

Ἡ ἔκδοσις, ἣν ὑπόσχεται ἡμῖν ὁ κ. Sp. ἐνδιαφέρει ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας διττῶς : α) διότι θὰ παρῶσχη ἡμῖν γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ βυζαντινοβλαχικοῦ τούτου νομοκάνονος, ἣτις θὰ καταστήσῃ τοῦτον προσιτὸν εἰς τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν ρουμανικὴν καὶ δὴ τὴν παλαιὰν τοιαύτην, β) δὲ καὶ κυρίως, διότι θὰ περιλάβῃ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον παραφράσεώς τινος τοῦ νομοκάνονος, τοῦ Μαλαξοῦ, ἐκ κεφ. 315, ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1400 κώδικος τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν Βιβλιοθήκης. Ὁ ἀριθμὸς τῶν παραφράσεων τούτων εἶναι μέγας· κατάλογον 300 περίπου γνωστῶν μοι τοιούτων ἔδωκα πρότινων ἐτῶν (Ἑλληνικά 8, 29-47) ἐσχάτως δ' ἐπέστησα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν παραφράσεων τούτων διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἔξ ἐθίμων δικαίου ἐπὶ Τουρκοκρατίας. (Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1938, 395—401).

Ἐπὶ τῆς ἐκδοθείσης διεξοδικῆς καὶ εὐσυνειδήτου ἱστορικῆς εἰσαγωγῆς τοῦ κ. Sp. ἐλάχιστα ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν : 1) Ὁ τίτλος «Indreptarea Legei (=ἀνόρθωσις τοῦ νόμου) ἀποτελεῖ κατὰ τὸν κ. Sp. (σ. III) κατὰ λέξιν μετάφρασιν τοῦ ὄρου «νομοκάνων». Ἡ ἐξήγησις εἶναι ὀλίγον ἐξεζητημένη, διότι ἡ λέξις «κανὼν» δηλοῖ μὲν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς τὸ ὄργανον πρὸς ἔλεγχον τῆς εὐθείας, οὐχὶ ὁμως καὶ ἐργαλεῖον πρὸς διόρθωσιν τῆς μὴ εὐθείας εἰς τοιαύτην. Ὁ ὄρος Indreptarea Legei ὑπενθυμίζει μᾶλλον τὴν «ἐπιδιόρθωσιν» ἐν τῷ τίτλῳ τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων, ἴσως δὲ καὶ τὴν «ἀνακάθαρσιν» τῶν παλαιῶν νόμων τοῦ προοιμίου τοῦ Προχείρου Νόμου. 2) Δὲν εἶναι διόλου βέβαιον, ὅτι ὁ κώδιξ Ἀγγελετοπούλου (ἄλλοτε Κολυβᾶ 8) ἐγράφη ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ Μαλαξοῦ. Ἀντι-

θέτως, ἐκ τῆς ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευθείσης (Ἑλληνικά 8, 42) φωτοτυπίας τοῦ γραφικοῦ χαρακτήρος τοῦ Μαλαξοῦ ἐκ τοῦ κώδικος Mb 18 τῆς Παν. Βιβλιοθήκης τῆς Τυβίγγης, ἀπεδείχθη τὸ ἀντίθετον (πρὸς βλ. καὶ F. Dölger ἐν Byz. Zeitschr. 39, 317). Οὐδ' ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ παρεχομένου ὑπὸ τοῦ κ. Sp. (σ. XVI) μικροῦ πανομοιοτύπου τοῦ κώδ. τῆς 209 τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ὅτι οἱ δύο οὗτοι κώδικες ἐγράφησαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς. Ἐπὶ πλέον δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι ὁ Μαλαξός, ἀντιγράφων τὸ ἔργον του, καὶ δὴ τὸν πρόλογον, θὰ διέπραττε τὸ γραφικὸν ἀβλεπτήμα «τὸν τὸν πον» (ἀντί: τὸν τόπον). 3) Χωρὶς νὰ θέλω νὰ μειώσω οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας τοῦ κ Sp. θὰ ἐπαναλάβω καὶ πάλιν τὴν φιλικὴν παρατήρησιν (πρὸς βλ. κριτικὴν μου ἐν Byz. neugr. Jahrb 8, 192—6), ὅτι ὁ κ. Sp. ἀδικεῖ ἐνίοτε ἑαυτόν, ἐκ τῆς ἀτελοῦς γνώσεως τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς. Π. χ ὁ μητροπολίτης Παΐσιος Λιγαριδῆς ἐλέγετο «κατὰ κόσμον» Παντολέων, ὡς τοιοῦτος δ' ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ παλαιότερων συγγραφέων· ἐξ ἄλλου τὸ ὄνομα Παντολέων εἶναι παρ' ἡμῶν ταυτόσημον πρὸς τὸ Παντελεΐμων· πρῶτος δ' ὁ ἅγιος Παντελεΐμων, καλούμενος Παντολέων, μετωνομάσθη οὕτως. Ἐπομένως οὐχὶ ἐσφαλμένως, ὡς φρονεῖ ὁ κ. Sp. (σ. IX σημ. 2) ὁ Legrand ὀνομάζει τὸν Λιγαριδὴν Παντολέοντα. Περὶ τοῦ Λιγαριδίου βλ. καὶ τὴν πρόσφατον ἐργασίαν τοῦ Κ. Ἀμάντου ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ, 13, 224 ἐπ. Ὁ Ζωναράς ἦτο πράγματι «μέγας δρουγγάριος τῆς βίγλας». Ἀλλὰ δρουγγάριος, ὡς πασίγνωστον, ἦτο ἀξίωμα παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς, ἄσχετον πρὸς τὴν ἄγνωστον τότε τυπογραφίαν. Συνεπῶς ἀδίκως μέμφεται ὁ κ. Sp. (σ. XIX) τὸν Λογοθέτην Εὐδοκίαν διότι ὀνομάζει τὸν Ζωναράν drungaire, «c'est à dire chef de l'imprimerie, ἐπεξηγεῖ ὁ κ. Sp. Ἐπίσης οὐχὶ ὀρθὴ ἡ παρατήρησις (σ. XXIII σημ. 3) ὅτι τὰ ἐπώνυμα εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἀπαντῶνται πάντοτε εἰς πτώσιν γενικὴν, ἐξυπακοομένον τοῦ «υἱός»· ἐπομένως ὀρθῶς ἔχουν τὰ ὀνόματα Συρίγος καὶ Μαλαξός, ἐσφαλμένα δὲ θὰ ἦσαν τὰ: Συρίγου καὶ Μαλαξοῦ. Ἐπαναλαμβάνω ὁμῶς, ὅτι τὰ ἀσήμαντα ταῦτα ἀβλεπτήματα, κατ' οὐδὲν μειώνουν τὴν ἀξίαν τῆς πολυτίμου ἐργασίας τοῦ κ. Spulber, ἧς ἀναμένομεν μετ' ἀνυπομονῆσας τὸν β' τόμον.

ΔΗΜ. ΓΚΙΝΗΣ